

ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ

МАРІЇ МИКОЛАЇВНИ ГРІНЧЕНКОВОЇ

(До 15-ліття з дня смерті)

У січні 1925 р. в квартирі гр.-кат. священника о. Щепанюка в Києві з'явилась нова мешканка — поважна старша жінка з серйозним і лагідним обличчям. Це була вдова Бориса Грінченка, в якій давно вже помиралі всі близькі. Вона втратила впродовж 1½ року дочку, чоловіка, маленького внучка і мешкала з старенькою матір'ю. Після її смерті М. М. оселилась на якийсь час у мистця Юхима Михайлова, а що там було тісно, то перебралась звідти на Кудрявську ч. 9. До греко-католицької церкви на Павлівській вул. Марія Миколаївна любила заходити, звичайно не в часі відправи. Дерев'яна різьблена всередині церквя, в стилі старих гуцульських церков, була тиха й затишна, в ній добре себе почувала самотня людина.

Особисте горе не змінило вдачі Марії Миколаївни, вона лишилась привітною і зичливою до всіх людей, хоч у хвилину відвертості і сказала раз, що не прив'язана ні до кого, що любить лише свою родину, і хоч з часу руїни родинного вогнища минуло 18 років (це говорилося в 1928 р.), вона кожен годину, кожен хвилину думає за своїх близьких і живе надією побачитися з ними за гробом.

Велика кімната Марії Миколаївни, щільно обвішана портретами Бориса Грінченка — самого, в родинному оточенні, з друзями-письменниками, українська кераміка, великі образи — шлюбне благословення — в куті, старосвітські меблі, старовинні плати, — все це створювало інтимний затишок, вабило до себе.

Але найкраще — це була сама господиня. Сяйво доброти опромінювало лице Марії Миколаївни, відбивалося в її словах і рухах. Вона, як рідко хто, вміла вислухати, поради, дискретно допомогти. Коло неї завжди були жінки із зuboжілих родин, що шили їй білизну, якої вона не носила, смажили конфітури, яких вона не їла, лише частувала гостей, — але вона давала заробіток цим жінкам, не принижуючи їх милостинєю.

Ніколи від Марії Миколаївни не можна було почути слова осуду про когось. Це зовсім не значить, що вона погоджувалась зі злом, навпаки, її переконання були дуже тверді, але про злих вона не говорила зовсім, не згадувала їх, і це була дуже виразна ознака її негативного ставлення до людини, ім'я якої вона оминала мовчанкою.

Не зважаючи на хворе серце, на постійне безсоння, Марія Миколаївна невтомно працювала як науковий співробітник ВУАН над російсько-українським словником, другий том якого вона редагувала. Ця праця була добре знайома М. М., бо вона свого часу була активною співробітницею Бориса Грінченка в укладанні його словника живої української мови. До Академії М. М. їздила щотижня на засідання, а працювала здебільшого вдома. Вечорами до неї приходив Гр. Голоскевич (автор правописного словника, вивезений в 1929 р. більшовиками на Сибір, де застрелився перед самим закінченням заслання), і вони разом читали коректу.

Часто бував сивенький Дурдуківський, директор 1-шої української школи, до якої всі свідомі українці віддавали своїх дітей і яка так жорстоко потерпіла у зв'язку із справою СВУ.

Часом, влітку, приїздила мініатюрна, старенька вже Олена Пчілка, мати Лесі Українки, з свого будинку на Лукіянівці. Коли М. М. дивувалася, як вона не боїться їздити ввечері сама, Ольга Петрівна з гумором розповідала, як хтонебудь з молоді всаджував і висаджував її з трамваю.

Частим гостем М. М. була Катерина Лазаревська, донька історика України Олександра Лазаревського, що їй Марія Миколаївна доручила виконати свою

останню волю. Бував Ю. Михайлів, що малював для М. М. nature-morte і з її старовинного посуду. Бували Семирєнки. Іконнікова, дочка відомого київського професора. Щодня заходила Марія Юркевич, подруга покійної Насті Грінченківни, яка мешкала в тому самому подвір'ї, або М. М. вступала до неї. У п. Юркевич мешкала старенька росіянка, Лариса Павлівна Бальна, вдова першого українського кооператора, 96-літня старушка, яку М. М. дуже любила й поважала.

Все старше покоління української інтелігенції, ряди якої ще не порідшали в той час, ставилося з лю-

Марія Грінченкова

бов'ю і пошаною до М. М., відвідуючи її. Тільки в день своїх іменин М. М. не хотіла бачити нікого і просила, щоб їй не прислали квітів, нічим не відзначали цей день. Зате іменини своїх друзів або сусідів — о. Щепанюка вона звикла відмічати, намагуючись зробити щось корисне і приємне для них і їхніх дітей.

Дітей взагалі М. М. дуже любила і хотіла, щоб вони кликали її „баба Маруся“. Для дітей вона перекладала (не переказувала) чудові оповідання з чужих мов, „Щоденник школяра“ де-Амїсіса, якому вона дала інший заголовок — „Серце“, „Дядькова Томова хата“ Бічер-Стов, „Старшини Вільбайської школи“, „Горобчик Бренді“ (це не надруковано) і ряд інших.

У зв'язку з цим останнім оповіданням згадуємо таку рису. Марія Миколаївна завжди годувала горобців взимку, і вони зграйками злітали на підвіконня того вікна з фрамуюгою, де їм сипали просо або пшоно. Маленька триколіркова кіткa, яка взимку визнала тільки кімнату М. М., де завжди було дуже тепло, ставала на задні лапки на вікні і лякала горобців, а Марія Миколаївна гнівалася і біла її... носовою хустинкою.

Оповідала М. М., коли була в настрої, дуже гар-

но, барвисто, з гумором. У зв'язку з візитою проф. Сімовича, що приїхав з Галичини до Києва у 1927 р., М. М. дуже мальовничо розповіла, як 1905 р. вона відвезла до Львова на університет свою доньку Настю. У львівському університеті було тоді троє дівчат: Ірина Шухевичівна, Настя Грінченківна, прізвища третьої не пригадую. Студенти зробили їм обструкцію; вишикувалися при вході двома рядами й вигукували: „Ну, коли наші панни взяли до науки, то нам хіба лишилось одягти фартушки й йти до кухні“. Окремої кімнати для Насті ніхто не хотів винайняти, брали лише на станцію мешкати разом із доньками господарів. Коли М. М. зауважила, що Насті треба вчитися або хтось з товаришів може зайти, якась пані радникова, що власне мала кімнату до винайму з обуренням заявила: „То панна хочуть вести мужеський спосіб життя?“ — і відмовилась винайняти кімнату. Отже довелося примістити Настю при дівочій гімназії в маленькій кімнатці.

Оповідала М. М. і про те, на Різдвяні свята, приїхавши відвідати доньку, була з Настею на Святвечір у Костя Панківського, що бував на Великій Україні. О 10 год. ввечері, коли гості прощались, Панківський почав збиратись, щоб відпровадити пань до готелю. Перед тим він перебув запалення легенів і Грінченки дуже просили його не виходити, кажучи, що замість нього, який вже це так необхідно за львівським звичаєм, може їх відпровадити молодий чоловік, один з гостей. „Але ж він нежонатий!“ — відказав Панківський, — і це так здивувало і на смішило М. М., що вона не забула цього.

Влітку Марія Миколаївна любила сидіти в маленькому садку за нашим будинком. Це був мініатюрний клантик землі, де ріс бузок і кілька овочевих дерев, але поруч були великі сади, гарний вигляд відкривався на сусідні яри й горби. М. М. носила влітку вишивану або мережану блузку, чорну шовкову спідницю і безрукавку. Шовк любила, бо він легкий і теплий. Волосся стригла коротко, ходила з відкритою головою. Портрет її при 2-му томі акад. словника схожий, нема тільки того ясного усміху, який опромінював риси М. М. і надавав їй такої привабливості.

Взимку і на весні 1927 р. М. М. тяжко хворіла на серце (ендокардит), лежала 5 місяців у ліжку. Лікував її широковідомий у Києві д-р Яновський. Прийшло літо, і М. М. почувала себе вже настільки добре, що могла знов сидіти в садку, з дому вона виходила рідко й неохоче. Тимчасом захворів д-р Яновський і в липні помер. Похорон Яновського, „святого лікаря“, як його називали (до того християнський, бо покійний був глибоко віруючий), перетворився у величезну манифестацію — 40 чол. духовенства (це ж був 1928 рік, коли церкву ще не переслідували так, як пізніше), сила людей, серед яких були й сліпі, криві, каліки всякого роду, безплатні пацієнти д-ра Яновського. Похід розтягся на два кілометри, трамваї не могли рухатися. Я так детально опишу цей день, тому що він мав не абиякий вплив на кінець М. М.

Треба сказати, що може, місяць перед тим до неї приїхала її небога, сестрина донька, що втекла від божевільного чоловіка, який не раз намагався вкоротити їй віку, душив, наприклад, петлею за горло і примушував писати записку: „В смерті моїй прошу не обвинувачувати нікого“. М. М. спочатку тримала небогу у себе, а потім вислала десь за Київ, щоб чоловік не міг знайти її сліду. Все це вона розповіла після того, як колись у відчиняла двері молодому чоловікові з гарними рисами обличчя, але з такими важкими олив'яними очима, що мені стало моторошно і я відказала, що М. М. немає вдома, навіть не запитавши, чи вона є. М. М. була дуже вдволенна, що я пішла за інтуїцією, і розповіла мені всю цю історію. Тоді цей чоловік оселився навпроти нашого будинку, ходив з маленькою собачкою, шукав жінки, стояв довго на розі, приглядався до всіх жінок. — „Знайду й застрело!“ — написав він до М. М. Потім почав посилати листи через якогось парубка з огидними вивернутими устами, якого ми прозвали губанем. Листів М. М. не приймала, але хвилювали вони її надзвичайно. „Ви його не знаєте, — казала вона мені, — адже він може стріляти до вікон“. Увечері М. М. почала закривати вікна внутрішніми віконницями, звеліла пооббивати двері бляхою. Щоб розвіяти цей важкий психічний настрій, я запропонувала їй поїхати на якийсь час до Олени Пчілки на Лукіянівку, де було тихо, як на селі. М. М. радо погодилася і доручила мені поїхати до О. П. і поговорити з нею. І це було саме в день похорону д-ра Яновського. Натовп рухався так поволі, люди йшли так щільно збитими лавами, що годі було просмикнутися повз них, трамваї не йшли, а було це далеко, зо три кілометри (Боговутівська вул.). Довелось вернутися ні з чим, а на другий день М. М. вже передумала і не схотіла виїздити з дому. Минув тиждень, у наступну неділю за М. М. спитав маленький хлопчик, передав їй записку. Це було десь по 1-ій год. дня. М. М. була в садку й пішла з запискою до кімнати, а я поїхала на дачу.

Повернувшись я над вечір і застала перед квартирою жінку, що приходила до М. М. робити порядки. Вона заклопотано сказала: „Не знаю, що це значить: і з вулиці дзвонила і з двору — ніхто не відчиняє, а всі вікна у М. М. відчинені; адже коли вона виходить з дому, то завжди зачиняє вікна“. Я відімкнула двері своїм ключем, ми увійшли в квартиру, подивились у замок — ключ в кімнаті М. М. був всередині. Те саме з вихідними дверима з вулиці.

Покликали домовласницю, сусідів, виштовхнули ключ, відімкнули замок... М. М. стояла навколїшках мертва біля свого ліжка — очевидно, хотіла лягти — і вже не змогла. Біля неї на нічному столику лежав лист від чоловіка її небоги. Він обвинувачував М. М. в тому, що вона розлучила його з жінкою, в тому, що він цілком зuboжів, розшукуючи її, що все одно він її знайде і т. д. Властиво, в листі не було нічого особливого, але М. М. була так знервована всім попереднім, так боялась, що це була остання краплина — серце не витримало.

Другого дня в кімнаті М. М. стояла труна. Одягли її, як вона заповіла, в український національний одяг, що залишився після її доньки, а всі Настині речі — білизну, одяг, подушки, навіть перстені й сережки М. М. наказала спалити. Волю М. М. виконувала Кат. Лазаревська. Цілий понеділок горіли речі в грубці. Ховали М. М. у вівторок, — коли не помиляюсь, це було 22 липня. Все українське громадянство, що не виїхало влітку з Києва, пішло за домовиною М. М. Ховало укр. духовенство з св. Софії — тоді автокефальної української церкви під проводом о. Миколи Чехівського. Вінки були перевиті жовто-блакитними стрічками. Приїхали на похорон сестра М. М. і сестра Бориса Грінченка. За ними йшли Дурдуківський з сестрою і Сергій Єфремов, Володи-

мир Чехівський і багато інших. Труну завозили (М. М. спеціально розпорядилась, щоб не нести на руках) до св. Софії, читали літії біля кожної церкви і біля нового костела, що на Васильківській, біля Академії Наук, де С. Єфремов виголосив дуже сильну промову; згадавши за культурно-освітню роботу подружжя Грінченків, він охарактеризував її словами св. Методія над гробом брата — св. Кирила: „Ми були як два воли, впряжені в одно ярмо“. Похід дійшов до Байкового цвинтаря. Знову кілька серед них теплих промов. Марія Миколаївна знайшла відпочинок у родинному гробівці, де вже лежали Борис Грінченко, Настя і маленький внучок Воля. Був чудовий, погідний липневий вечір.

Є. О.